

RAZVITAK SOCIOLINGVISTIČKIH ISTRAŽIVANJA U ITALIJI

Odnos jezika i društveno-ekonomskih faktora privlači i u Italiji sve veći broj lingvista. Interes za sociolingvistička istraživanja u Italiji vidljiv je u brojnim publikacijama, lingvističkim i sociolingvističkim časopisima, lingvističkim skupovima i prijevodima djela stranih sociolingvista. Razvitku sociolingvistike svakako pridonose prijevodi mnogih glavnih djela američke sociolingvistike (Fishman, Hymes, Labov itd.). Razumljivo je da je dio sociolingvističkih istraživanja pod izravnim utjecajem američke sociolingvistike i njezinih metoda rada, dok drugi dio objavljenih radova nastavlja lingvističku tradiciju u Italiji uz uvođenje nekih sociolingvističkih elemenata u odnose dijalekata i standardnog jezika.

U Italiji se interes za sociolingvistiku ne javlja odjednom. Prisutan je u sklopu tradicionalne lingvistike i prije 1960. godine. B. Migliorini već 1948.¹ upozorava na potrebu povezivanja lingvističkih istraživanja s istraživanjem društva i povijesti njegove kulture. Prema njegovu mišljenju lingvistika mora obuhvatiti sve oblike života određenih skupina govornika kao i jezične kodove, kojima se ti govornici služe ili kojima su se služili.

Studije o talijanskim dijalektima često sadrže i sociolingvističke elemente. Nalazimo ih i u lingvističkim atlasima, npr., »Atlante linguistico e etnografico dell'Italia e della Svizzera meridionale« (1928—1940), »Atlante linguistico e etnografico della Corsica« (1933—1942). Institut za glotologiju Filozofskog fakulteta u Firenzi 1965. objavljuje upute o prikupljanju materijala za kartu dijalekata i jezika u Italiji. U upitniku, koji je namijenjen ispitivanju izvornih govornika, nalazimo mnogo sociolingvističkih elemenata.

Očit je, dakle, kontinuitet interesa za odnos jezika i društva i u talijanskoj lingvistici.

Mogli bismo zapitati: Što je pridonijelo razvoju sociolingvistike u Italiji? Korijen uzroka razvoja te znanosti u Italiji nalazi se u ekonomsko-političkom i društvenom razvoju zemlje kao i u razvoju istraživanja jezika.

a) *Ekonomski i političko-društveni faktori*

Ekonomske, političke i društvene prilike nakon drugoga svjetskog rata dovode do velikih promjena u talijanskom društvu. To je razdoblje naglog prijelaza s poljoprivredne ekonomije na industrijsku.

Promatramo li migracije stanovništva, možemo utvrditi da je do prvoga svjetskog rata stanovništvo iz nerazvijenog i siromašnog talijanskog juga emigriralo prema Americi i prema industrijaliziranim zemljama zapadne Evrope. U prvim desetljećima XX stoljeća razvija se industrija u sjevernoj Italiji. U industrijskim središtima zapošljava se najprije radna snaga iz Padske nizine, Ligurije i Toskane, ali sve veći razvitak industrije dovodi do zapošljavanja radne snage s talijanskog juga. Nakon drugoga svjetskog rata nagli razvoj industrije na sjeveru dovodi do sve veće potražnje radne snage, pa emigracije

¹ Migliorini B., *Lingua e cultura*, Roma, 1948.

u inozemstvo gotovo nestaje. Skupine stanovništva s juga emigriraju prema sjeveru. U gradovima sjeverne Italije stvaraju se nove gradske četvrti naseljene emigrantima s juga. U selima južne Italije ostaju žene, djeca i starci, što još više produbljuje jaz između industrijaliziranog, razvijenog sjevera i zaostalog juga s visokom stopom nezaposlenosti.

Migracije dovode do miješanja stanovništva i razbijanja regionalnih i dijalektalnih okvira. Nagla urbanizacija izaziva promjene u strukturi porodice, u odgoju djece i odnosu prema tradicijama. Ekonomski razvoj zemlje pogoduje boljem standardu stanovništva, a to izravno utječe na veći postotak djece koja pohađaju obavezno školovanje. Nov način života dovodi do znatnih promjena u upotrebi jezika. U gradovima sjeverne Italije velik broj imigranata teško se prilagođava novim uvjetima života. Jedna od osnovnih prepreka integraciji u novu sredinu je jezik, tj. komunikacija sa starosjediocima. Imigranti moraju naučiti jezik svoje nove radne i životne sredine.

Nakon drugoga svjetskog rata razvija se politička svijest nižih društvenih slojeva. Politika nije više područje djelovanja manjine. Politički skupovi, sindikalni sastanci, borba za prava dovodi do širenja jezičnog fundusa radničke klase.

Prekid s tradicijom vidljiv je i u odnosu prema ženi, razvoju feminizma i borbe za ženska prava.

Štampa, radio, a posebno televizija, postaju sastavni dio života i standarda prosječnog građanina te pridonose razbijanju dijalektalnih granica i razumijevanju standardnog talijanskog jezika.

Turizam postaje masovna pojava i dovodi do velike pokretljivosti stanovništva. Sve veća potreba za komunikacijom s drugim sredinama dovodi do širenja upotrebe standardnog jezika. Radnici zaposleni na sjeveru Italije vraćaju se za vrijeme praznika u rodna sela na jugu i malo-pomalo donose nov način života, što izaziva jezične promjene u dijalektima juga.

Talijanski ustav od 27. 12. 1947, za razliku od fašističkog, garantira svim građanima jednakost bez obzira na vjeru, spol, rasu, jezik i političku pripadnost. To dovodi do povećanja interesa za jezične manjine. Godine 1967. osnovana je talijanska sekcija Međunarodnog udruženja za obranu ugroženih jezika i kultura. U Trstu se 1974. održava Međunarodni kongres o jezičnim manjinama. Javlja se interes za proučavanje jezika manjina. Dolazi i do nacionalnog buđenja mnogih manjina koje počinju zahtijevati zakonsko pravo na vlastiti jezik i kulturu.

b) Jezični faktori

Tradicionalna gramatika prikazuje talijanski jezik kao jedinstvenu cjelinu, i to ne samo na geografskom već i na povijesnom planu. Talijanski se godinama učio na primjerima literarnih tekstova najpoznatijih književnika, tj. na pisanom tekstu. Pisani tekst bio je dugo vremena model za nastavu jezika u školama. Osnovni model talijanske tradicionalne gramatike je gramatika s aristotelovskim kategorijama. Dijalekti su dugo vremena u Italiji imali konotaciju subkulture i neobrazovanosti.

Međutim, stvarna situacija u upotrebi jezika sasvim je drukčija. Standardni talijanski dugo je vremena bio jezik manjine. Kasno političko ujedinjenje Italije dovelo je do političke, kulturne i jezične autonomije njezinih regija. Godine 1861. tek se mali postotak stanovništva nove talijanske države služi u

komunikaciji fiorentinskim govorom. Neškolorani dio stanovništva teško razumije standard i ne služi se njime. S vremenom se upotreba standarda širi, ali i danas u Italiji velik broj govornika govori dijalektom. Još uvijek je prisutan problem standardnog talijanskog jezika i njegove upotrebe u školama. U nekim je talijanskim regijama taj standard još uvijek gotovo strani jezik koji djeca usvajaju tek u školi.

Zapravo, talijanski standard ima nekoliko varijanta. Dok škola ističe kao model toskanski — fiorentinski, prosječan Talijan govori regionalnom varijantom tog standarda. Regionalne karakteristike standardnog talijanskog najočitiije su pri izgovoru, ali ima razlika i u leksiku i sintaksi.

Navest ćemo samo nekoliko primjera koji će ilustrirati varijante u standardu. Distinkcija u izgovoru otvorenog i zatvorenog *o* i *e* u naglašenom slogu prisutna je samo u fiorentinskoj i rimskoj varijanti, koje prema tome imaju sedam vokala. Na sjeveru Italije i na jugu ne osjeća se razlika u izgovoru otvorenih i zatvorenih *e* i *o*. Ima i drugih razlika u izgovoru. Konsonant *s* među vokalima u sjevernoj je Italiji uvijek zvučan, dok toskanski razlikuje zvučni *s* (*caso, viso, vaso*) od bezvučnog (*casa, cosa*). Na jugu Italije *s* među vokalima je gotovo uvijek bezvučan. Konsonant *z* na početku riječi u sjevernoj je Italiji uvijek zvučan (*zio, zitto, zero*) izgovaraju se [dzio, dzitto, dzero]), dok se u središnjoj Italiji razlikuje zvučni *z* [dz] (*zero, zona*) od bezvučnog *z* [c] (*zio, zitto*).

U sjevernoj Italiji je fonosintaktička reduplikacija nepoznata, a prisutna je u središnjoj i južnoj Italiji (npr. *a casa* izgovara se kao [akkasa]). U Rimu se [lj] u *figlio* i *moglie* izgovara kao [lj].

Najočitija karakteristika toskanskog je izgovor glasa [h] umjesto [k] među vokalima (npr. [amiho] umjesto [amiko], [fiho] umjesto [fiko]). Ta pojava obuhvaća i konsonante [p] i [t], pa se *dito* izgovara [ditho], *sapone* [saphone]. Poznato je da se u sjevernoj Italiji dvostruki konsonanti gotovo i ne čuju.

Regionalne varijante standarda vidljive su i u upotrebi vremena. Na sjeveru je česta upotreba perfekta (*passato prossimo*), a vrlo rijetka upotreba aorista (*passato remoto*). U toskanskom postoji razlika u upotrebi, npr. *stamane è venuto* . . . , ali *l'anno scorso venne* . . . , dok će na jugu u oba slučaja stajati aorist. Postoje razlike i u upotrebi određenog člana itd.

Razlike su prisutne i u leksiku. Navest ćemo primjer. Vodoinstalater je na sjeveru *il lattoniere*, u Toskani *il trombaio*, u Rimu *lo stagnaro*, na jugu *il fontaniere*, u standardnom jeziku *l'idraulico*, a u birokratskom *l'installatore termoidraulico*.

Sve se regionalne varijante ne mogu protumačiti samo utjecajem dijalekata na standard.

Nakon drugoga svjetskog rata sjeverne regionalne varijante standardnog talijanskog imaju prestiž zbog ekonomskog i političkog utjecaja sjevera na život zemlje. Ne smijemo zaboraviti da su u Italiji dijalekti još uvijek živi i da je dijalekt materinski jezik dijela govornika. Za nedovoljno obrazovane govornike, problem je u razumijevanju standarda i njegovoj aktivnoj upotrebi u određenim situacijama. Ti govornici govore pučkom varijantom standarda. Pučki talijanski je, prema tome, socijalna varijanta standardnog jezika vezana za nedovoljno obrazovane govornike. Sa stajališta standardnog jezika pučki talijanski sadrži mnogo gramatičkih i sintaktičkih različitosti, u leksiku ima mnogo dijalektalnih oblika, a njegov pisani oblik sadrži mnogo ortografskih i gramatičkih devijacija. Karakteristika pučke varijante standarda je različita upo-

treba zamjenica, devijacije u nepravilnoj komparaciji pridjeva, u upotrebi nepravilnih glagola itd.

Ispitivanje dijalekata i odnosa prema standardu dovodi do shvaćanja prave jezične stvarnosti u Italiji, a to upućuje na potrebu drukčijeg gledanja na jezik. Danas dijalekti nemaju više negativnu konotaciju kao nekad. Postaje jasno da je govorni jezik živ i da se ostvaruje u svakodnevnoj komunikaciji. Kao što se mijenjaju društvo i njegove potrebe, mijenja se kultura i standard stanovništva, a sve te promjene odražavaju se na jeziku. Zbog prisutnosti mnogih jezičnih problema talijanska lingvistika je prihvatila sociolingvistiku kao znanost koja može produbiti i temeljitije istražiti odnos jezičnih promjena i njihove društvene podloge. To je vidljivo i u definiciji sociolingvistike koju su dali brojni talijanski lingvisti.

c) Kako talijanski lingvisti definiraju tu novu znanost?

Pokušaji definiranja sociolingvistike i njezinih područja istraživanja su mnogobrojni. Često to i nisu definicije već nabrojanje područja istraživanja. Karakteristično je da svi ističu interdisciplinarnost sociolingvističkih proučavanja i potrebu pronalazanja metoda rada bez kojih sociolingvistika ne može biti samostalna znanost.

Za G. Bragu² sociolingvistika je most između sociologije i opće lingvistike. Ta znanost ispituje odnos formalnog jezičnog sustava i društvene strukture. Za P. P. Gigliolija³ sociolingvistika je rezultat konvergencije i reciprociteta između lingvistike i sociologije. Za neke je sociolingvistika samo grana lingvistike. Devoto⁴ govori o jezičnom sustavu i njegovoj strukturi. Jezični sustav ima horizontalnu, površinsku strukturu, ima vertikalni razvoj u vremenu i treću, sociolingvističku dimenziju ili volumen, to je klasna podjela društva. Sociolingvističko je tumačenje jezičnih pojava prema tome obuhvatnije od horizontalnog i vertikalnog istraživanja. Berruto⁵ razlikuje tri razine sociolingvističkog istraživanja: na razini govora sociolingvistika ispituje jezično ponašanje pojedinca unutar društva i ocjenjuje socioantropološke varijante tog ponašanja, na razini jezika ispituje horizontalne i vertikalne stratifikacije i njihove varijante, a na razini jezičnih sustava ispituje jezični sustav kao dio semiotičkog sustava komunikacije među ljudima.

Iz ovih primjera vidljiv je odnos talijanskih lingvista prema toj novoj znanosti. Premda neki od njih ne priznaju sociolingvistici samostalnost, gotovo svi ističu potrebu ispitivanja jezika u vezi s njegovom društvenom podlogom.

d) Koja su područja sociolingvističkih istraživanja u Italiji?

Osnovna tema istraživanja je odnos dijalekata i standardnog talijanskog jezika, diglosija i prijelaz s dijalekta u standard u određenim sredinama i situacijama.

² Braga G., *Proposta di un modello metodologico per la ricerca sociolinguistica*, izlaganje na Giornate Internazionali di Sociolinguistica, u organizaciji Instituta Luigi Sturzo, Rim, 1969.

³ Giglioli P. P., *Alcune osservazioni sullo stato della sociolinguistica*, Giornate Internazionali di Sociolinguistica, Istituto L. Sturzo, Rim, 1969, str. 530.

⁴ Devoto G., *Relazione conclusiva*, Giornate Internazionali di Sociolinguistica, Istituto L. Sturzo, Rim, 1969, str. 301.

⁵ Berruto G., *La sociolinguistica*, u "Parole e Metodi", 1, 1971, Bollettino dell'Atlante linguistico italiano.

Drugo veliko područje istraživanja usmjereno je prema problemima nastave talijanskog jezika kao materinskog jezika u školama. Javlja se problem jezičnog modela i osposobljavanja učenika za komunikaciju na standardnom jeziku. S tim je u vezi i problem pisanja udžbenika s modernijim pristupom jeziku i dijalektima.

Manji broj radova proučava probleme emigranata u inozemstvu i školovanja njihove djece. Godine 1975. u Basilei održan je seminar »Formazione linguistica dei lavoratori emigrati«. Ipak možemo tvrditi da se tom problemu u Italiji još uvijek pridaje premalo pažnje.

Dio studija bavi se stručnim jezicima, jezikom reklama i utjecajem televizije na standardni jezik.

e) Zaključak

Karakteristika istraživanja je rad na terenu i snimanje izvornih govornika. Ankete sadrže mnogo sociolingvističkih elemenata. Na žalost, pri istraživanju ima još uvijek nedostataka u izboru i broju ispitanika, u tekstu anketa, u bilježenju i analizi podataka itd. Premda u sociolingvističkim istraživanjima nailazimo na stanovitu nesigurnost u metodama rada, mislim da takvo istraživanje ima u Italiji budućnost.

Do sada su ta istraživanja dovela do promjena u pristupu dijalektima i standardnom jeziku. Uvidjela se potreba sustavnog proučavanja problema djece na početku školovanja, problema imigranata i emigranata itd. Očiti su rezultati sociolingvističkog istraživanja i u nekim školskim udžbenicima u kojima nalazimo nov pristup standardu i dijalektima. Sve se više ističe razlika između usmene i pismene komunikacije. Novo lingvističko obrazovanje proširit će jezičnu kulturu mladih generacija i izmijeniti njihov negativan stav prema jezičnim varijantama, prema dijalektima i jezicima manjina. Samo tako će brojne nacionalne i jezične manjine ostvariti svoja prava na vlatiti jezik i kulturu. Promijenit će se i odnos nastavnika prema greškama i njihovim uzrocima, a izmijenit će se i neke postavke u učenju talijanskog kao stranog jezika.

L I T E R A T U R A

- G. Berruto — M. Berretta, *Lezioni di sociolinguistica e linguistica applicata*, Liguori Editore, Napoli, 1977.
- Braga G., *Il sistema della comunicazione come costruito mediatore fra società e il linguaggio*, Istituto L. Sturzo, Roma, 1970.
- Linguaggio e società*, uredio Pier Paolo Giglioli, Il Mulino, Bologna, 1975.
- De Mauro T., *Lingua parlata e Tv*, u *Televisione e vita italiana*, Torino, 1968.
- De Mauro T., *Storia linguistica dell'Italia unita*, Bari, 1963.
- Marcato Politi G., *La sociolinguistica in Italia*, 4, Centro di Studio per la Dialettologia Italiana, Pacini, Pisa, 1974.
- Migliorini B., *Lingua e cultura*, Roma 1948.
- Casopisi: „Rassegna italiana di Sociologia”, 9, 1968, „Parole e Metodi”, 1, 1971.

SVILUPPO DELLE RICERCHE SOCIOLINGUISTICHE IN ITALIA

Riassunto

La sociolinguistica come scienza nasce in Italia intorno agli anni 60 sotto l'influsso delle ricerche sociolinguistiche realizzate all'estero. Anche la linguistica tradizionale, la linguistica storica e la dialettologia vedevano tuttavia l'evolversi della lingua italiana in una dimensione storico — sociale anticipando così alcune idee della sociolinguistica contemporanea.

Perché in Italia si risveglia l'interesse per la sociolinguistica? L'interesse è collegato a diversi fattori di ordine politico, economico, sociale e linguistico. La società italiana ha subito negli ultimi sessanta anni un mutamento sconvolgente. Le grandi migrazioni dal meridione verso i grandi centri dell'industria del settentrione e il passaggio da un'economia agricola ad un'economia industriale hanno provocato grandi mutamenti nella struttura sociale e nella vita quotidiana creando nuovi problemi linguistici.

La grammatica tradizionale italiana dava una concezione statica della lingua ponendo come modello la lingua toscana. Evidentemente la realtà linguistica in Italia non è statica. La lingua varia attraverso il tempo, lo spazio, le classi sociali e le situazioni sociali. Esistono variazioni geografiche dell'italiano standard, variazioni dialettali, variazioni attraverso gli strati sociali dei parlanti. Ogni parlante italiano ha a disposizione una gamma di possibilità di espressione che usa secondo la situazione e la propria competenza linguistica.

Le ricerche sociolinguistiche in Italia provocano dei cambiamenti nell'atteggiamento verso la lingua parlata e le sue varianti. Lo studio dei dialetti e dell'italiano standard potrà indicarci le tendenze dell'italiano contemporaneo ed aiutarci nella scelta del modello linguistico da presentare nelle scuole e nei corsi di lingua italiana per stranieri.